

Ганна Обиход

Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України"

Anna Obyhod

*Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv***ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ****STRATEGIES TO IMPROVE ENVIRONMENTAL DEVELOPMENT
OF THE REGION'S COMPETITIVENESS**

Розкриваються передумови формування стратегії підвищення екологічної конкурентоспроможності регіонів. Наводяться принципи, стратегічні заходи та необхідні складові цього процесу. Обґрунтовується необхідність розробки методики визначення рівня конкурентоспроможності регіону з урахуванням екологічного фактору.

Conditions revealed the formation of a strategy to improve the environmental competitiveness of regions. The underlying principles, strategic actions and necessary component of this process. The necessity to develop a methodology for determining the level of competitiveness of the region, taking into account environmental factors.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. В умовах відкритості вітчизняної економіки, бурхливого розвитку якісно нових інтеграційних процесів та глобалізації в рамках світового господарства актуальними є дослідження конкурентоспроможності держави. Закономірно, що економіка країни конкурентоспроможна, якщо стійко і динамічно розвиваються її регіони. Наукове осмислення проблеми конкурентоспроможності регіонів здійснюється у вітчизняній економічній науці в умовах складних трансформаційних процесів, а тому методологія вивчення, понятійний апарат, умови формування та інші проблеми, пов'язані з цим економічним явищем, далекі від вирішення. Актуальним завданням є всебічне дослідження змісту поняття конкурентоспроможності регіону, визначення системи показників для її характеристики і на цій основі вироблення пріоритетних напрямів гарантування ефективності і результативності процесу. Актуальність доповнюється практичною значущістю підвищення рівня конкурентоспроможності: нарощування потужності регіонів, що є результатом активної економічної діяльності. Однак глобальна екологічна криза, що супроводжує сучасний економічний розвиток, зумовила виникнення гострих еколого-економічних проблем, пов'язаних із функціонуванням галузей економіки. Серед них за високим рівнем впливу на навколишнє природне середовище традиційно лідирують металургія, машинобудування, хімічна, харчова, добувна промисловість (особливо

видобування енергетичних матеріалів), виробництво електроенергії, газу і води тощо. За даними Міністерства екології та природних ресурсів України, найгірша ситуація склалася у промислово розвинених регіонах, де переважними джерелами забруднення були підприємства енергетичної, металургійної, гірничозбагачувальної, коксохімічної галузей та автомобільний транспорт. Вплив зазначених галузей виявляється не лише при видобуванні природних ресурсів і використанні їх у виробництві, а й при споживанні продуктів цих виробництв. За загальними показниками обсяг шкідливих викидів усіх видів внаслідок виробничо-господарської діяльності промислових підприємств перевищує припустимі норми у 3–7 разів і продовжує зростати. Протягом лише останнього року зафіксовано перевищення середніх концентрацій ГДК по пилу у 24 містах, оксиду вуглецю – у 17, діоксиду азоту – у 32, формальдегіду – у 39 містах, де проводилися систематичні спостереження за забрудненням атмосферного повітря на стаціонарних постах. Зафіксовано 10 випадків високого забруднення атмосферного повітря міст, тобто значення максимально разової концентрації забруднюючої речовини перевищувало 5 ГДК м.р. [1].

Подібна проблема взаємозв'язку між нарощуванням економічного розвитку і стабілізацією екологічного стану території нещодавно почала досліджуватися та вивчатися з позицій гарантування екологічної конкурентоспроможності на різних ієрархічних рівнях: держави, регіону, підприємства. Екологічна конкурентоспроможність розглядається як складова частина загальної здатності регіону конкурувати з іншими в контексті гарантування безпеки сталого розвитку. Вплив екологічного фактору на потенціал сталого розвитку території є істотним, оскільки визначається безпечність дії галузей, технологій, видів продукції, притаманних саме цій місцевості і підприємствам, що тут розміщені. Це важливо не лише з погляду стимулювання попиту на їхню продукцію, але й з позиції можливостей території і надалі асимілювати антропогенний вплив виробництв. У кінці ХХ і на початку ХХІ ст. за умов жорсткого протистояння капіталів кардинально змінилося ставлення до екології бізнесу: поступово екологічно орієнтоване виробництво набуває перспективного розвитку, а в багатьох випадках розглядається як безальтернативний напрям розвитку.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано вирішення проблем. Конкурентоспроможність територій різних ієрархічних рівнів досліджували О. Драган, Л. Іванець, Л. Лісовська, О. Малигіна, М. Портер. Проте забезпечення конкурентоспроможності регіону з урахуванням екологічного фактору виробництва є порівняно новою проблемою, недостатньо вивченою, а дослідження, присвячені її вирішенню, мають фрагментарний характер. Так, автори монографії "Потенціал національної промисловості: цілі та механізми потенціального розвитку" під загальною редакцією Ю. Кіндзерського вказують на те, що подальший економічний розвиток можливий лише за рахунок екологізації виробництва, упровадження інноваційних екологозаощаджуючих технологій; переходу від традиційного екологовитратного типу виробництва до біосферосумісного технологічного розвитку на основі комплексного

використання природних ресурсів, зниження ресурсомісткості виробництва, створення замкнутих матеріально-енергетичних циклів, орієнтації на відновлювані та екологічно чисті джерела енергії.

За А. Селезньовим, конкурентоспроможність регіону, або галузей чи виробництв, що розміщені на його території, визначають як певний стан відносно зовнішнього чи внутрішнього ринків, обумовлений низкою факторів (у т.ч. екологічним). Вона відображається багатьма показниками та їх динамікою, зміни якої підвищують екологічну конкурентоспроможність регіону та країни в цілому.

У загальному конкурентоспроможність означає здатність виконувати свої функції з необхідною *якістю* і *вартістю* в умовах конкурентного ринку. Переважна більшість дослідників не виокремлюють екологічну конкурентоспроможність, а розглядають її як складову частину загальної здатності регіону розвивати економіку за напрямом, котрий відповідає максимальному урахуванню переваг та можливостей щодо модернізації, введення нових технологій, оновлення промисловості. Як зазначають дослідники, екологічна складова при цьому належить до т.з. основних факторів конкурентоспроможності, котрі можуть бути змінені шляхом застосування певної кількості відчутних вкладень, людських зусиль і капіталу. Т. Бурцева зазначає, що екологічний чинник у формуванні конкурентоспроможності регіону можна віднести до групи таких, що змінюються дуже повільно, а тому при негативних впливах економічної діяльності на загальний екологічний стан території досить складно суттєво змінити ситуацію за короткий проміжок часу. Ф. Важинський зауважує, що екологічну привабливість регіону як складову його конкурентоспроможності можна визначити за природним капіталом, адекватною до невиснажливого природокористування регіональною екологічною політикою та рівнем розвитку екологічної інфраструктури. Остання повинна містити інфраструктуру: *виробничу* – середовищезахисні, ресурсозберігаючі технічні об'єкти; *інституціональну* – органи управління природоохоронною діяльністю і природокористуванням, організаційні структури, системи моніторингу, обліку, контролю та *ринкову*.

Ураховуючи важливість екологічної складової (як для загального стану території, так і відповідної якості товарів і послуг) при формуванні високого рівня конкурентоспроможності регіону, ***метою цієї роботи є:*** обґрунтування основних підходів до формування стратегії підвищення рівня екологічної конкурентоспроможності регіонів та розробка системи заходів, які сприяють проведенню активної регіональної політики, спрямованої на усунення міжрегіональних диспропорцій, зміцнення еколого-економічної цілісності країни.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Рівень конкурентоспроможності країни визначають за різними методиками. Провідними міжнародними організаціями, які займаються ранжуванням країн за рівнем конкурентоспроможності (на основі аналізу блоків показників), є Світовий економічний форум (World Economic Forum) [2] та Інститут розвитку

менеджменту (The International Institute for Management Development – IMD). Прийнято виділяти наступні блоки показників: макроекономіка, інфраструктура, інвестиції, охорона здоров'я, освіта тощо. Однак у переліку не виокремлюють екологічної складової, вказуючи лише, що інновації та новітні технології сприяють підвищенню продуктивності секторів економіки за рахунок модернізації виробництва, а це передбачає також зниження антропогенного тиску на довкілля. Зазначені елементи мають складний структурний та ієрархічний зв'язок, котрий потребує проведення системної оцінки техногенних впливів на довкілля і введення екологічних показників до системи ранжування. Екологічні показники характеризуватимуть взаємозв'язок виробничо-економічної діяльності в регіоні зі станом навколишнього природного середовища. До цієї групи можна віднести: вимоги екологічного законодавства; витрати, що виникають у зв'язку з утилізацією відходів виробництва; витрати на утримання та експлуатацію природоохоронних споруд тощо.

Екологічний чинник конкурентоспроможності регіону характеризує насамперед систему інструментів щодо управління екологічним становищем регіону: зниження забруднення навколишнього середовища; стан, наявність та використання природних ресурсів; можливість протидії негативним екологічним впливам; зниження залежності населення регіону від них; наявність ефективності системи моніторингу стану довкілля; ефективність застосування існуючих екобезпечних технологій. Важливим є рівень правової захищеності навколишнього середовища від негативного антропогенного впливу, правова підтримка та захищеність інститутів господарювання та правовий захист інтересів соціуму. Механізми державного управління екологічним чинником конкурентоспроможності повинні спрямовуватися на захист довкілля не тільки в поточний період, але й у довгостроковій перспективі.

Екологічна конкурентоспроможність досліджується як сукупність можливостей регіону конкурувати з іншими в контексті безпеки сталого розвитку. Виконані дослідження показали, що вплив екологічного фактору на потенціал сталого розвитку території є істотним: визначення того, які галузі, технології, види продукції підійдуть різним місцевостям і підприємствам, має значення не тільки для нарощування попиту на їх продукцію, але й з позиції можливості території і надалі асимілювати антропогенний вплив виробництв.

Урахування екологічного чинника значно підвищить конкурентоспроможність регіону, особливо за умов нарощування конкуренції на початку XXI ст., коли кардинально змінилося і ставлення бізнесу до екології. Останній поступово став розглядати екологічно орієнтоване виробництво як сферу перспективного розвитку, а в низці випадків – як єдину альтернативу свого виживання. До передумов, що визначають розвиток екологічної конкурентоспроможності регіону, відносяться: формування нових цінностей у суспільстві, спрямованих на бережне ставлення до природи; зростання попиту споживачів на екологічно чисту продукцію; необхідність дотримання державних і міжнародних

екологічних норм тощо. Сукупність чинників екологічної конкурентоспроможності регіону включає: *постійні* (географічне положення, забезпеченість природними ресурсами за доступними цінами) та *змінні* фактори (розмір і статус території, менеджмент – місцеве законодавство, політика органів місцевого самоврядування тощо, надходження інвестицій, стан транспортної і технічної інфраструктури).

Достатній рівень екологічної конкурентоспроможності дає можливість:

- мобілізувати екологічні ресурси природного середовища та підтримувати екобаланс території;
- управляти природними процесами, раціонально та науково обґрунтовано використовувати природні ресурси;
- здійснювати моніторинг, попередження та усувати диспропорції розвитку екологічної інфраструктури й господарського комплексу;
- планувати та прогнозувати розвиток екологічної інфраструктури, який повинен орієнтувати щодо кількісних та якісних потреб у транспорті, зв'язку, інженерному забезпеченні;
- підтримувати розвиток природного середовища та умов, сприятливих для людини.

Екологічно орієнтована конкурентоспроможність регіону визначає потенційну і реальну здатність його виробничого комплексу до модернізації та оновлення з метою зменшення екодеструктивного впливу і забезпечення потенціалу для майбутнього економічного розвитку, екологізації логістичних ланцюгів, ланцюгів створення цінностей та етапів життєвого циклу виробів і, відповідно, до розробки процесів екологізації виробництва, випуску екологічно чистої продукції та досягнення еколого-економічної ефективності діяльності підприємств.

Екологічна конкурентоспроможність формується за принципами:

- опори на екологічне мотивування економічної діяльності;
- моніторингу та своєчасності розв'язання екологічних проблем;
- відповідальності за екологічні наслідки здійснення будь-якого виду економічної діяльності;
- пріоритетності розв'язання екологічних проблем.

Виходячи з названих принципів, можна сформулювати *стратегічні заходи* щодо гарантування екологічної конкурентоспроможності регіону:

- налагодження екологічно безпечних виробничих процесів (які передбачають відсутність забруднюючих речовин, ефективність ресурсоспоживання, низькі показники енергоємності тощо);
- забезпечення екологічного сумісництва різних видів економічної діяльності на території регіону;
- досягнення оптимальних еколого-економічних співвідношень (мінімальна собівартість чи максимальний обсяг випуску продукції за найменших збитків для навколишнього середовища);
- попередження негативної антропогенної дії на природу в процесах економічної діяльності, споживання чи утилізації;

- перетворення екологічних обмежень на нові можливості зростання виробничої діяльності (утилізація відходів, упровадження маловідходних технологій тощо);

- оновлення продукції згідно із соціальною відповідальністю перед споживачами і створення привабливого іміджу;

- створення "зеленого" іміджу в очах громадськості (вибір постачальників з урахуванням їхнього ставлення до навколишнього середовища, передбачуваність щодо ресурсів, які постачаються, та ін.);

- стимулювання природоохоронних ініціатив на території регіону, що вивільняють додаткові фінансові засоби внаслідок зниження витрат (за рахунок зменшення обсягів споживання енергії, природних ресурсів, ліквідації відходів) та зростання доходів (за рахунок продажу поліпшених чи дорожчих "зелених" товарів і створення принципово нової продукції).

Здійснення цих стратегічних заходів має передбачати еколого-економічну реструктуризацію, забезпечення екологічності виробу і товару, оновлення технологічних процесів виробництва за критеріями безвідходності або маловідходності, ресурсозбереження, ефективного використання природних ресурсів тощо. Істотною умовою екологічної конкурентоспроможності є формування адаптаційного потенціалу регіону як його спроможності "сприймати" зовнішні та внутрішні симптоми змін ще задовго до їх появи на основі ефективної реалізації інформаційної стратегії, яка також є складовою неперервного оновлення конкурентного потенціалу. Мета процесу забезпечення конкурентоспроможності з урахуванням екологічного фактору – створення цілісної екологоорієнтованої системи, інтегрованої у часі та просторі.

Процес формування екологічної конкурентоспроможності регіону потребуватиме ефективного інституціонального середовища забезпечення цього процесу, склад якого визначається:

- нормативно-правовим регулюванням міжнародних і національних систем екологічної сертифікації продукції, технологічних процесів, відходів виробництва і природних об'єктів (регулювання світового ринку може здійснюватися за допомогою цін і мита);

- раціональною податковою політикою (сучасна податкова система спрямована на забезпечення умов виживання; потребують доопрацювання положення і нові податки на викиди забруднених речовин у навколишнє середовище та інші види антропогенних дій, на використання природних ресурсів і споживання матеріальних ресурсів, що стимулюватимуть прискорення технічного прогресу, зниження забруднення довкілля та споживання природних ресурсів);

- удосконаленням всього комплексу еколого-правових відносин.

Як уже зазначалося, екологічну привабливість регіону як складову його конкурентоспроможності визначають природним капіталом регіону, адекватно до невиснажливого природокористування, регіональною екологічною політикою та рівнем розвитку екологічної інфраструктури. Елементами досконалої екологічної привабливості можна розглядати:

позитивні зовнішні ефекти (екстерналії), які "виробляє" екорегіон; екосистемні послуги, що дають змогу мінімізувати від'ємні зовнішні ефекти (екстерналії), які виникають унаслідок перенесення забруднень із одного регіону в інший; продуктивне використання ресурсів. Побудова системи екологічної інфраструктури на території регіону передбачає виконання таких завдань: збереження екологічного балансу території, мобілізація екологічних ресурсів природного середовища; управління природними процесами, раціональне та науково обґрунтоване використання природних ресурсів.

Держава активно виступає за впровадження проектів більш чистого виробництва в регіонах, підвищуючи таким чином екологічну конкурентоспроможність територій та продукції, що виробляється. Реалізація подібних проектів – одна зі складових структурних реформ, що стимулюють процес виходу країн з економічної кризи. Останній супроводжується пошуком додаткових джерел економічного зростання, серед яких – нові перспективні технології та моделі виробництва, котрі і забезпечуватимуть екологічно орієнтоване зростання: зменшення споживання ресурсів, підвищення енергоефективності, усунення негативного впливу на довкілля і, відповідно, умови життя людей, перехід до "зеленої" економіки. На жаль, протягом останніх років на території України кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, стабільно знижується (до 2010 р. порівняно з 2000 р. на 3,3%); зменшується і питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової (відповідно на 3,0%). Протягом аналізованого періоду активно впроваджувалися нові технологічні процеси, кількість яких збільшилась на 40% відповідно. Різке падіння спостерігається в освоєнні на виробництві інноваційних видів продукції (на 84% згідно з даними Державної служби статистики України). Подальше зниження інноваційної активності призведе до падіння загальних показників конкурентоспроможності та скорочення технологічного оновлення виробництва.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), ООН та інші міжнародні організації наголошують на необхідності переходу до "зеленої" економіки як магістрального напрямку розвитку. Політика сприяння екологічно орієнтованому розвитку економіки спрямовується на стимулювання підприємств до економічного та ефективного використання ресурсів, що в остаточному підсумку веде до зменшення їх операційних витрат, збільшення прибутків, а також скорочення тіньового сектору економіки, зменшення забруднення навколишнього середовища та загального підвищення рівня конкурентоспроможності товарів і послуг, що виробляються. Крім того, ураховуючи актуальність перебудов, міжнародні фінансові організації все більше спрямовують свої інвестиції на реалізацію саме екологічно орієнтованих проектів.

В умовах глобалізації проблема забезпечення екологічної конкурентоспроможності регіону залишається стратегічним напрямом діяльності держави як основа екологічно сталого соціально-економічного розвитку в довгостроковому періоді. Актуальність проблеми обумовлена необхідністю подолання кризових явищ в економіці України та

фундаментальних протиріч між принципами екосистемної еволюції та особливостями функціонування економічної сфери, а також необхідністю забезпечення сталого економічного розвитку. За умов існування застарілої матеріально-технічної і технологічної бази української економіки, які мають безпрецедентний негативний вплив на довкілля, реструктуризація з урахуванням екологічного фактору стає єдиним способом досягнення конкурентоспроможності регіонів і держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вважаємо, що вихідною передумовою екологізації конкурентоспроможного розвитку регіону є вжиття відповідних природоохоронних заходів поряд з удосконалення технологій основних виробничих процесів та підвищенням їх екологічної ефективності. Упровадження таких технологій цілком залежить від покращення економічних інструментів управління та їх інституційної підтримки. Оскільки оцінка екологічної конкурентоспроможності необхідна для ефективного управління розвитком території, існує потреба розробки відповідної методики проведення оцінки та порівняння. Проблемним питанням залишається підбір складових методики, їх групування з максимальним урахуванням екологічних переваг регіону. З огляду на складність дослідження категорії екологічної конкурентоспроможності, проблема її досягнення в довгостроковому періоді має широкі перспективи щодо проведення подальших досліджень, зокрема формування науково-методичних положень з оцінки конкурентоспроможності з урахуванням критерію екологічності, прогнозування, розроблення підходів, моделей та методів суміщення цінності та доданої вартості відповідно до критерію екологічності продукції та діяльності тощо. Не повною мірою розкриті організаційно-економічні важелі, що є найефективнішим стимулом нарощування екологічної конкурентоспроможності регіонів.

Література

1. Стан довкілля в Україні: інформаційно-аналітичний огляд [Електронний ресурс] / Інформаційно-аналітичний центр Державної системи моніторингу довкілля. – Режим доступу: <http://www.ecobank.org.ua/GovSystem/EnvironmentState/Reviews/Pages/default.aspx>.
2. *The Global Competitiveness Report 2010–2011* [Електронний ресурс] / *The World Economic Forum*. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports>.
3. Драган О. І. Конкурентоспроможність підприємства в умовах технологічної конкуренції: методологічний аспект / О. І. Драган // *Економіка ринкових відносин*. – 2008. – № 1. – С. 55–59.
4. Кислий В. М. Концепція забезпечення стратегічної конкурентоспроможності промислового підприємства з урахуванням екологічного фактора / В. М. Кислий, Т. В. Бондар // *Механізм регулювання економіки*. – 2010. – № 3, т. 1. – С. 122–132.
5. Леонова Н. А. Конкурентоспособность территории: понятие, факторы, оценка [Электронный ресурс] / Н. А. Леонова. – Режим доступу: www.lib.csu.ru/vch/078/014.pdf.
6. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью организации: учебник / Р. А. Фатхутдинов. – М.: Маркет ДС, 2008. – 432 с.